

SZEMLE

KÉPES GYÖRGY

DÁNIA ALKOTMÁNYTÖRTÉNETE A 13. SZÁZAD VÉGÉTŐL NAPJAINKIG

Budapest, Gondolat Kiadó, 2006. 233 p.

(Jogtörténeti értekezések 37.)

Képes Györgynek, az ELTE ÁJK tanárának írása, ellentétben azzal, amit egy történész számára a hasonló címek sugallnak, nem száraz jogi megközelítése a jelzett témának, hanem szerencsésen ötvözi a szakszerűség szigorú kritériumait az olvasmányos stílussal. Valóban arról ír ugyanis, amit a címben megfogalmaz – történetiségeiben vizsgálja Dánia alkotmányos fejlődését, de nem úgy, hogy pusztán kiemeli és leíró módon bemutatja e folyamat egyes mérföldköveit, hanem gazdag történeti anyaggal rajzolja fel ezen mérföldkövek hátterét, azaz történelmi kontextusát. Mindezek mellett apró, a témához szorosan nem tartozó érdekességekkel is szolgál a szerző a történeti háttéranyagban, amelyek színesebbé teszik a kifejtést: így pl. megudhatjuk, hogy a dánoknak is volt Kelet-indiai Társaságuk (1625), de azt is, hogy New York Bronx nevű városrészének névadója is dán volt, egy bizonyos Jonas Bronck, aki 1639-ben telepedett le azon a vidéken, majd az ottani holland telepesekhez csatlakozott.

A könyv öt nagy részre tagolódik a következő címekkel: 1) *Bevezetés* (7–18.); 2) *A központosított rendi monarchiától az arisztokratikus kormányzatig* (19–42.); 3) *Abszolút monarchia Dániában* (43–93.); 4) *Az alkotmányos monarchia létrejötte és fejlődése* (94–147.); 5) *Dánia hatályos alkotmánya és politikai rendszere* (148–219.). Üdvözlendő, amint az itt közölt oldalszámokból is kiűnik, hogy a közép- és kora újkorú részeket „nem nyomja el” a modern korszak, hanem azok megfelelő terjedelmet kaptak a műben. Éppen ezért az 1800 előtti évszázadok iránt érdeklődők is haszonnal forgothatják majd a könyvet.

A bevezetés vázlatyszerűen megadja a mű kronológiai csomópontjait és a dán államterület középkori változásait, világosan leírva azt a bonyolult viszonyt, hogy a dán korona részét képező Slesvig (Schleswig) hercegségének története miként kapcsolódott össze a Német-római Birodalom részét képező Holstein grófságával, és persze azt is, hogy az 1388-tól 1814-ig fennálló dán–norvég perszonálunió során – 1814-ben Norvégiát Svédországhoz csatolták, ezzel kompenzálva a svédek számára Finnország elvesztését, amit viszont néhány évvel korábban Oroszország kapott meg – milyen közjogi változások történtek. A kronológiai bontásból eredően nem ebben a fejezetben, hanem az abszolutizmus kora bemutatásánál szerepel a szerző által „dán Trianonnak” nevezett *roskildei béke* (1658), melynek értelmében Dánia, a Svédországgal vívott vesztes háború következtében, elvesztette területének és népességének kb. egyharmadát. A legérzékenyebben a mai Svédország déli és nyugati partvidékének elcsatolása érintette Dániát, mivel e gazdaságilag és népesség tekintetében is fontos területek azelőtt évszázadokon át Dánia részét képezték (itt volt például a dán érsekség központja is, Lundban).

A második részben a szerző először röviden vázolja Dánia középkori társadalmi tagozódásának sajátosságait, mely az általános európai viszonyoktól a szabad parasztság nagyszámú jelenlétével tért el. Mindazonáltal ez a réteg (svédországi társaival ellentétben) nem tudta megőrizni privilegizált státusát a kora újkorban, következésképp 1570 után lényegében rendi képviselője is megszűnt. Ez a rész alkotmánytörténeti szempontból két fejezetre oszlik, melyből az első a „dán alkotmány alapelemeit” (pl. királyi hitlevelek, országgyűlés, országgyűlés) veszi vizsgálat alá 1536 előtt, míg a második az „arisztokratikus kormányzás” (1536–1660) intézményeit és működését vizsgálja. Az előbbi vonatkozásában a szerző megállapítja, hogy a korai rendi gyűlések időszaka (ennek mérföldköve az 1282-es ún. „dán Magna Charta”) és a kifejtett rendiség (15. század második felétől kezdődő) korszaka közt itt sem volt kontinuitás, s a királyt korlátozó legfontosabb intézmény a késő középkorban az országgyűlés volt, amit megilletett például a királyválasztás és a hadüzenet joga.

1536-ban egy ún. „alkotmányos forradalom” ment végbe, mely az „arisztokratikus kormányzás” alapjait rakta le. Elemei a következők voltak: a rendi gyűlés (Rigsdag) segítségével a király a reformáció evangélikus irányzatát államvallássá tette, ezenkívül a szuverenitás új felfogása alakult ki, amely szerint a *főhatalmat a korona testesíti meg*, amit *király és az országgyűlés* együttesen képviselnek, tehát „a király az országgyűlésben” elv alakult ki (melyről a szerző megjegyzi, hogy párhuzamba állítható a *Szentkorona-tan* Werbőczy által kifejett nézetével). A tanács kizárólag a király által, saját belátása szerint kinevezett főnemesekből állt (1645 után viszont már a tanácsstagok döntése alapján kellett az új tagokat kinevezni), és évente legalább egyszer ülésezett. A rendi gyűlést szintén a tanács javaslatára hívták össze ezután, és csak alkalmasszerűen. Összességében tehát elmondható, hogy az országgyűlés közjogilag fölébe került a rendi gyűlésnek. Fontos eleme volt továbbá az 1536-os alkotmányos változásoknak, hogy Norvégiát ezentúl már nem önálló királyságként, hanem Dánia tartományaként kezelték, s megszűnt a norvég országgyűlés is, 1604-ben pedig törvényt hoztak arról, hogy a dán országgyűlés által megválasztott király automatikusan Norvégiá uralkodója is lesz. Mindezek ellenére „a két ország az egységes, közös államig” nem jutott el, hangsúlyozza a szerző.

Az 1536-ban létrejött közjogi konstrukció 1660-ig tartott, amikor az 1536-oshoz képest még inkább forradalminak nevezhető alkotmányos változásokra került sor: kezdetét vette az abszolutizmus 1848-ig tartó korszaka (3. rész). A már említett roskildei békét jóváhagyó *koppenhágai béke* (1660) okozta sokk és a pénzügyi bajok orvoslása következményeként 1660-ban a király országgyűlést hívott össze. Az uralkodó, kihaszálva a főnemesi országtanácsal szembeni ellenszenvet, elérte, hogy a gyűlés feloldozza őt korábbi koronázási esküje alól, majd az országgyűlés kimondva a monarchia örökletességét a királyra bízta az új politikai berendezkedés kidolgozásának jogát. Ennek eredményeként született meg végül 1665-ben egy olyan *alkotmány*, amely *abszolút monarchiává* változtatta Dániát, mégpedig társadalmi konszenzussal, mely egészen 1848-ig fennállt. A szóhasználat nem tévedés, hiszen maga a törvény szövege is alkotmányok hívja ezt az ún. „*Királytörvényt*”, amely a király kezébe adta a teljhatalmat (adózás, törvényhozás stb.), s mindössze az augsburgi hitvallás szerinti hitelvek megtartása és az ország oszthatatlansága, valamint a trónöröklés rögzített rendjének változatlan fenntartása szerepelt korlátként. Sor került továbbá a nemesi privilégiumok eltörlésre is, a címek ugyan megmaradtak, de minden lényeges előjog nélkül (pl. a hivatalviselésben).

Ugyanakkor a politikai változásokkal párhuzamosan már 1660-tól megindult „Dánia államéletének teljes újjászervezése”, melynek legfőbb elemei a következőkben foglalhatók össze: a központi igazgatásban létrehozták az ún. *kollégiumokat* („minisztériumokat”), felállították a *Legfelsőbb Bíróságot* (1661) – ez egyfajta igazságügyi kollégiumként is működött, s bár hivatalosan csak 1753-ban lett független az uralkodótól, a gyakorlatban ez már korábban bekövetkezett, ami a bíraskodás és a közigazgatás szétválását jelentette –, a helyi igazgatásban pedig a megszervezték a *megyéket*, melyek élére fizetett királyi tisztviselők kerültek (1662). 1700-ra Dánia ugyanakkor „modern adóztató állammá” vált, s „lakosságához viszonyítva, a korabeli Európa leginkább militarizált állama lett, szárazföldi haderejének mozgósíthatósága Poroszországgal vetekedett, haditengerészete pedig jelentősebb volt a svéd és a porosz tengeri haderónál is”.

A szerző ezen megállapításai – amelyek a könyv harmadik részének „Régi abszolutizmus” című alfejezetében olvashatók – azért is érdekesek, mert európai kontextusba, az ún. *fiskális-katonai állam* kialakulásának összefüggésébe helyezik egy olyan ország államfejlődését, amelyről nemcsak Magyarországon alig lehet olvasni valamit, de amely kimarad a nagy idegen nyelvű összefoglaló munkákból is, mint például a *Ch. Storry* szerkesztette *The Fiscal-Military State in Eighteenth-Century Europe* (Ashgate, 2009) című műből (ismertetését lásd a *Klió*-ban). Továbbá adalékul szolgál ez a rész az Oroszországgal foglalkozó történezs számára is, minthogy Nagy Péter reformjainak egy részét dán és svéd minták (kollégiumok, rangtáblázat) inspirálták.

Ugyancsak alkalmazható a „hiánypótló” jelző a harmadik rész második nagy egységére is, a dán felvilágosult abszolutizmus korszakáról írott fejezetre, melynek új korszaka nyílt meg 1784-től, amikor a trónörökös váratlanul megjelenve az államtanács ülésén a kormányzásra alkalmatlan apjától átvette az ország vezetését, először csak régensként, majd apja halálával, 1808 után királyként. (Megint csak eszünkbe juthat egy orosz párhuzam 1801-ből, amelynek azonban egészen más lett a kimenetele a sajátos orosz viszonyok miatt, minthogy a jogintézményeknek ott nem volt tradíciójuk: I. Sándor csak apjának, I. Pálnak a halálához vezető összeesküvés árán vehette át a hatalmat.) A 18. század végén és a 19. század első éveiben „a jobbágyfelszabadítás mellett az állampolgári jogegyenlőség” megteremtésére is számos intézkedés történt, társadalmi szempontból ekkor történt meg Dániában a modernizálás.

A következő, negyedik rész az 1848-as forradalmi hullám lecsapódásaként létrejött 1849-es polgári alkotmánytól, azaz az alkotmányos monarchia megteremtésétől az 1953-as alkotmánymódosításig eltelt időszak folyamatait és annak főbb csomópontjait (1866, 1915) elemzi. Az 1849-es alkotmány betűje Dániát „korlátozott monarchiának” deklarálta. Kimondta a királyság örökletes jellegét – ennek rendjét továbbra is az 1665-ös törvény határozta meg, amit csak háromnegyedes többséggel változtathatott meg az országgyűlés a király javaslatára –, továbbá azt, hogy a király csak evangélikus lehet. Emellett kimondta, hogy a törvényhozó hatalom az országgyűlést (*Rigsdag*) és a királyt közösen illeti meg, valamint deklarálta az igazságszolgáltatás függetlenségét és azt is, hogy az evangélikus egyház Dánia államegyháza. Az új alkotmány az országgyűlést kétkamarássá tette (*Folketing* – alsóház, *Landsting* – felsőház), melynek szabályozásban visszaköszött az USA törvényhozásának példája. Az 1866-os alkotmánymódosítást, csakúgy mint 1660-ban is, egy területi veszteséggel járó politikai krízis, most Schleswig és Holstein elcsatolása hívta életre.

Az 1953-as alkotmány az 1849-es júniusi alkotmányra épült, „akár annak újból átdolgozott kiadásának tekinthető”, s így Dánia polgári alkotmánytörténete szerves fejlődést mondhat magának. Ezen szabályozás kapcsán ki kell emelni, hogy megszűntette a felsőházat, és az országgyűlés *Folketing* néven szerepelt tovább, a rendi korszakból a polgári korra hagyományozott *Rigsdag* elnevezés pedig megszűnt.

A szerző az utolsó részben az 1953-as szabályozás hatásának ismertetésétől eljut – ahogy a könyv címe is ígérte – napjainkig, bemutatva többek közt a pártok, az ombudsman intézményét és a Feröerszigetek, valamint Grönland sajátos helyzetét. Itt megint csak érdekes és meglepő (vagy inkább meghökkenítő) információkkal szembesülünk: például hogy Grönland 1953-ig gyarmatnak számított, majd 1979-ben népszavazást tartottak Grönlandon, de az „nem vált le Dániáról”, s még ugyanebben az évben életbe lépett a

teljes autonómia; viszont a különállást „mi sem példázta jobban, minthogy Grönland – egy 1982-es helyi referendum eredményeképpen – 1985 óta nem tagja az Európai Közösségnek (illetve ma már az Európai Uniónak”).

A könyvben térképek, illusztrációk és egyes jelentős államférfiak portréi teszik közérthetővé és személyesebbé a leírtakat. Összességében jó képet kapunk arról, hogy milyen tényezőkben keresendők a méltán híres és irigylésre méltó skandináv politikai kultúra gyökerei.